

ABUSOS SEXUALS A MENORS

Tractament penal i victimització secundària

Treball de Final de Grau

Anna Sanquirgo Sanmartí

Tutora: Dra. Susanna Oromí Vall-

llovera Facultat de Dret

Grau en Criminologia

4t curs - 1ª convocatòria

RESUM: La fenomenologia de l'abús sexual infantil resulta ja complexa, tant en matèria de comprensió dels processos de victimització pels que un menor pot passar, com pel conseqüent tractament penal si es denuncien els fets abusius. Per tant, es tracta de donar un pas endavant per conèixer quines mesures legals són a l'abast per fer efectiu l'interès superior del menor en el sí d'un procés judicial i com es fan efectives a nivell pràctic. S'analitzen els punts febles del procés on es pot produir en el menor la victimització secundària: el temps de demora del procediment, l'elevat nombre d'intervencions i la falta d'especialització dels agents de justícia per poder fer una petita aproximació pràctica de quant real resulta ser el maltractament institucional. En conclusió queda palès que falta avaluació per conèixer a nivell estatal quin és l'impacte institucional victimitzador en el menor, alhora que s'han de posar els mitjans materials i humans per fer efectiva la legislació en matèria del tractament penal al menor i centrar els esforços en reduir el temps del procés, el nombre d'exploracions en el menor i formar als jutges i advocats en abusos sexuals a la infància.

PARAULES CLAU: *abusos sexuals; victimització secundària; procés judicial; exploració; menors.*

ABREVIATURES:

Abusos sexuals a la infància	ASI
Estats Units	EEUU
Children's Advocacy Centers	CACs
Estats Membres	EEMM
Equip d'Assessorament Tècnic Penal	EATP
Programa de Suport a l'Exploració Judicial	PSEJ
Llei d'Enjudiciament Criminal	LECrim
Fiscalia General de l'Estat	FGE

1. INTRODUCCIÓ	4
1.1 QUÈ ENTENEM PER ABÚS SEXUAL?	4
a) <i>Aproximació a la fenomenologia i dades de prevalença</i>	5
- Síndrome de l'acomodament de Roland C. Summit	5
- Model traumatógic de Finkelhor i Browne	6
1.2 APROXIMACIÓ AL CONCEPTE DE "VICTIMITZACIÓ SECUNDÀRIA"	7
2. MARC LEGAL	8
2.1 LEGISLACIÓ INTERNACIONAL	8
2.2 LEGISLACIÓ NACIONAL I AUTONÒMICA	8
3. MESURES DE PROTECCIÓ A L'INFANT EN EL CURS DEL PROCÉS PENAL.....	10
3.1 FASE D'INSTRUCCIÓ	10
a) <i>La prova preconstituïda de la declaració del menor com a mesura d'evitació de la victimització secundària</i>	12
3.2 FASE DE JUDICI ORAL	14
4. PROBLEMÀTICA ENTRE LA TEORIA I LA PRÀCTICA. VICTIMITZACIÓ SECUNDÀRIA COM A CONSEQÜÈNCIA.....	15
4.1 DEMORA DE TEMPS EN EL PROCÉS JUDICIAL I L'ELEVAT NOMBRE DE SOBRESÈIMENTS	17
4.2 REPETIDES INTERVENCIIONS.....	20
4.3 FALTA D'ESPECIALITZACIÓ DELS AGENTS DE LA JUSTÍCIA	22
5. APROXIMACIÓ ALS CENTRES DE SEGURETAT DE L'INFANT (BARNAHUS I CACS) COM A MESURA D'EVITACIÓ DE VICTIMITZACIÓ SECUNDÀRIA.....	24
5.1 QUÈ SÓN I QUINA ÉS LA SEVA FUNCIÓ? EXEMPLE <i>BARNAHÚS</i> LINKÖPING.....	24
5.2 AVALUACIÓ I LIMITACIONS.....	25
5.3 APLICACIÓ DE LES <i>BARNAHÚS</i> A ESPANYA?	25
6. CONCLUSIONS	26
BIBLIOGRAFIA.....	28
BIBLIOGRAFIA	28
LEGISLACIÓ.....	30

1. INTRODUCCIÓ

La fonamentació i curiositat en la que es sustenta la present revisió és en la preocupació sorgida des de fa anys ençà sobre com el procés judicial pot augmentar més el trauma sofert pel menor en el context d'ésser víctima d'abusos sexuals. No obviament, que la cobertura legal ha incrementat esforços per establir mesures de protecció adequades als infants que denunciïn fets abusius.

Tot i així, tal i com grans coneixedors de la problemàtica dels abusos sexuals a menors, com ECHEBURÚA, LÓPEZ i PEREDA, entre altres, posen en relleu en diversos estudis que s'aniran observant al llarg del treball, donen èmfasis als processos de revictimització en el procés penal; l'alta xifra negra que continua existint en el context d'abusos sexuals a menors i en la manca d'efectivitat del que estableix la diversa legislació nacional i autonòmica en fer efectiva la protecció del menor. En resum, molts autors posen de manifest l'existència d'una problemàtica a l'hora d'executar les mesures senyalades en la legislació. És a dir, problemes en la correspondència de la teoria a la pràctica.

En conseqüència, l'objectiu principal de la recerca és, a més d'explorar les mesures amb les quals Espanya i Catalunya compta a l'hora de fer efectiva la protecció al menor, donar èmfasis al conflicte suposadament existent entre el que la llei i la pràctica del procés penal discrepen. On a través d'estudis per entitats com *Save the Children*, posen de manifest que continua existint la victimització secundària en el marc del procés penal, citant les diverses qüestions relatives al tractament del menor víctima en el sí del procés, a les intervencions als que se'l sotmet i sobretot, en la demora de temps del procediment.

Per la qual cosa, l'objectiu específic recau en proposar una alternativa a les mesures existents (en les quals hi manca estudis que afirmin o no la seva eficàcia a l'hora de reduir la victimització secundària), tal i com és la creació de les *Barnahus* (terme designat a Suècia i CACs a EEUU), que els seus beneficis i limitacions s'explicaran en l'última part de la present revisió a través de la ponència que Carl Göran va oferir en la I Jornada de bones pràctiques en el tractament i procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents.

1.1 Què entenem per abús sexual?

Els delictes que atempten contra la llibertat i indemnitat sexual resulten certament controvertits. D'una banda, afecten al més profund de l'ésser humà, n'extrauen la seva vulnerabilitat i poden produir una afectació psicològica¹, tal i com es manifesta en diversos estudis en relació a la victimització sexual (ALARCÓN ROMERO *et al.*, 2010; ECHEBURÚA i GUERRICAECHEVARRÍA, 2011; JIMÉNEZ CORTÉS i MARTÍN ALONSO, 2006; PEREDA *et al.*, 2009). El terme de "victimització sexual" fa referència a tot tipus d'accions d'índole sexual cap a la víctima, encara que no estiguin tipificades en la legislació vigent (PEREDA i ABAD, 2013).

I seguint aquesta línia, ens trobem que fora del que les legislacions tipifiquen com a delicte contra la llibertat i indemnitat sexual, el *National Center of Child Abuse and Neglect* (1978) definí l'abús sexual com a:

"Contactes i interaccions entre un nen i un adult quan l'adult (agressor) utilitza el nen per estimular-se sexualment ell mateix, el nen o a una altra persona. L'abús sexual pot ser comés, també, per una persona menor de 18 anys quan aquesta és significativament major que el nen (víctima) o quan l'agressor està en una posició de poder o control sobre l'altre".

¹ No sempre apareix conseqüentment una simptomatologia o trastorn després d'una experiència de victimització segons PEREDA *et al.*, (2012) p. 38

D'aquesta definició extraïem dos criteris: *la coerció i l'asimetria d'edat*. Aquests criteris són adoptats per Finkelhor i Hotaling al 1984, ratificats per (LÓPEZ, 1996), per definir l'abús sexual infantil. Entenent-se per *coerció* l'ús de l'amenaça, la força física o emocional, l'engany i l'autoritat que s'exerceix per dur a la submissió a la víctima envers l'agressor. I per *asimetria d'edat*, que s'estableix en cinc anys de diferència en la relació de víctima - agressor (encara que l'últim pugui ser menor d'edat), la diferència madurativa que impedeix la llibertat de decisió i que "*impossibilita una activitat sexual compartida*".

a) Aproximació a la fenomenologia i dades de prevalença

Hi ha algunes teories que intenten donar una explicació a les diferents fases per les que un menor pot trobar-se quan es produeixen abusos sexuals. S'exposen les següents dues teories per, veure més endavant, si el sistema de justícia té en compte o no els processos psicològics que un menor travessa, i si és efectiu a l'hora de dissenyar les mesures de protecció més adequades al menor.

- Síndrome de l'acomodament de Roland C. Summit

A fi d'intentar assenyalar una dinàmica en la predicció de l'abús sexual, Roland Summit l'any 1983, va dissenyar el model que es descriu a continuació i que sí bé intenta ser descriptiu, les pautes indicades no han de ser preses com a única veritat absoluta, però sí que ajuda a entendre i donar-li una lògica a les fases per les quals la víctima pot trobar-se:

1. *El secret*. El perpetrador usa l'amenaça i/o manipulació perquè la víctima no reveli la situació abusiva. Les estratègies perquè el menor no informi del patiment són de tipus d'auto inculpció i de complicitat en la seva relació. Ús d'expressions com "ningú et creurà"; "et faré mal si algú se n'assabenta"; "és el nostre secret, ningú ho comprendrà"; "trencarà la família", entre d'altres, són les que calen en el menor i fa que no s'expliqui.
2. *Desprotecció*. Segons Summit, explica que es molt difícil que un menor pugui protegir-se a sí mateix ja que se'ls hi ensenya a evitar contacte amb desconeguts però alhora, se'ls educa per ser respectuosos i amables amb els qui tenen el deure de vetllar per la seva protecció i qui representen la seva autoritat.

Així doncs, en una situació en que un conegut del menor abusi sexualment d'ell, no es pot esperar que la seva reacció sigui igual que la d'un adult en la mateixa situació, resistint-se a l'abús o cridant. La majoria dels menors usen altres tècniques com "fer-se el dormir" i intentar amagar-se. Per tant, en aquest sentit no es pot acusar a les víctimes menors de "donar el seu consentiment" al no oposar-se ja que l'amenaça de perdre amor o seguretat familiar pot ser molt més efectiva en el cas d'un nen com ho podria ser l'amenaça de violència física en un adult.

3. *Atrapament i acomodació*. Quan la situació abusiva es prolonga en el temps, es produeix un procés d'acomodació a l'abús ja que és un cercle on ell no pot parar ni evitar que es perpetri, per tant, pot començar a deixar entreveure certa simptomatologia depressiva i conductual.
4. *Revelació espontània o forçada*. La revelació no es sol donar en moments immediats segons la consecució de l'abús, si no que es dol produir quan el menor ja és més gran o, en tot cas, si és descobert per terceres persones.
5. *Retractació*. Summit afirma que els menors són totalment capaços de desdir-se d'allò que han declarat ja que envers la revelació espontània sempre coexisteix un sentiment de culpa i la por a les possibles repercussions que es desencadenaran

arrel de la seva manifestació. Sobretot es dóna en casos on no hi ha hagut una adequada acceptació familiar o falta de recolzament d'aquest cap a les afirmacions que el nen ha fet. Per tant, davant d'aquests casos, es recomana que no s'invalidi directament al nen que s'ha retractat, sinó que es continui valorant de la mateixa manera per confirmar o no el possible abús sexual sofert.

- Model traumatogènic de Finkelhor i Browne

Aquest model tracta d'explicar els efectes conseqüents de l'abús a partir de quatre components:

- *Sexualització traumàtica.* Es refereix a un procés en el que la sexualitat d'un infant (incloent sentiments i actituds sexuals) s'està desenvolupant de manera inapropiada com a resultat de l'abús sexual sofert. Explica que pot produir-se de diferents maneres en el curs de l'abús i ser conseqüència d'un comportament sexual per part del perpetrador, inadequat per al desenvolupament de l'infant, quan es produeix en el si de l'atenció, privilegis i regals com a manipulació al menor. Aquesta sexualització traumàtica també pot comportar dificultats per relacions d'afectivitat. Sempre dependrà també, de l'edat i capacitat de comprensió per part del menor, de la sexualitat i el grau de consciència sobre l'abús que es produeix.
- *Traïció.* Es refereix a la dinàmica en que la confiança dipositada i la creença en la benvolença d'un ésser de referència pel menor es veu minvada al ser el seu agressor. Tanmateix que hi haurà una pèrdua de confiança cap als seus protectors al no ser capaços d'adonar-se del seu sofriment.
- *Impotència.* Es produeix quan tot i que el menor desitja parar la situació abusiva, no resulta eficaç i per tant, va perdent capacitat de reacció enfront la problemàtica. Alhora que molts factors conflueixen per a que el menor entri en aquesta dinàmica (la manipulació de l'agressor, la invasió continuada de la seva més profunda intimitat com és el seu cos...).
- *Estigmatització.* Aquesta dinàmica es dóna quan l'infant sent que el que està passant és un tabú i ell és diferent. Els sentiments de vergonya, culpa i la pressió del secret són les claus per contribuir a l'estigmatització de l'infant.

Després d'endinsar-nos en algunes teories descriptives de la implicació sobretot emocional per la que el menor es pot trobar, respecte a la fenomenologia delictiva podem discernir que les pràctiques que engloben l'abús poden ser molt diferents, des de tot tipus de contactes orals - genitals, genitals o anals i altres que no requereixen contacte com l'exhibicionisme, voyeurisme o usar el menor en la producció de pornografia.²

Tot i la vulneració de drets que comporta, la xifra en que es produeix abús sexual a menors és elevada, segons l'últim metanàlisi que s'ha dut a terme a Espanya (PEREDA *et al.* 2009).

L'índex en què es coneixen judicialment els casos d'abusos sexuals a menors ha augmentat considerablement els últims anys (Ercoli, 2003). No obstant, no perquè s'hagi produït un augment de la perpetració del delicte sinó perquè en els últims anys hi ha hagut una major conscienciació i sensibilització d'aquest tipus de pràctiques (SOTOCA *et al.*, 2013:113). Campanyes com les que realitzen múltiples fundacions a favor de la prevenció i sensibilització dels abusos sexuals en la infància -a partir d'ara, ASI-, com podria ser un exemple clar a Catalunya la Fundació Vicki Bernadet, qui imparteix cursos de formació a professionals tan del sistema judicial com aquells que treballen amb nens (escoles,

² Citat a KELLOGG I COMMITTEE ON CHILD ABUSE AND NEGLECT (2005). The evaluation of sexual abuse in children. *Pediatrics*, 116(2), 506-511.

hospitals), aconseguen visibilitat i deixar enrere el tabú que els abusos sexuals eren temps enrere.

En relació a les dades que es disposen sobre els índex d'abús sexual a menors, es posa de manifest que es troben moltes similituds en referència a la prevalença i fenomenologia del delictes, amb estudis anteriors³ i deixa patent que és un comportament en primer lloc desconegut i, en segon lloc, que es continua duent a terme per molts perpetradors.

La prevalença d'homes i dones que han patit aquest tipus de victimització (denunciat o no) oscil·la entre un 7,4% i 19,2% respectivament; es produeix, amb més incidència, dins l'àmbit familiar i entorn de confiança del menor; la majoria es dona abans dels 18 anys (14,9% abans dels 13 anys, segons l'estudi dut a terme entre universitaris espanyols); un 44% són repetits entre 1 i 25 vegades al llarg de la continuïtat de l'abús (CORTÉS *et al.*, 2011; LÓPEZ *et al.* 1995; PEREDA I FORNS, 2007; PEREDA *et al.*, 2009).

1.2 Aproximació al concepte de "victimització secundària"

L'afectació psicològica pot no produir-se en tots els casos, però queda palès segons diversos estudis, actuals i anàlegs, que les conseqüències de salut mental que pot conduir la perpetració d'un abús sexual no són ni molt menys lleus⁴.

Així doncs, si la primera victimització com és la de patir un fet traumàtic en un menor pot produir danys psicològics greus, quan aquesta experiència es deixa en mans de la justícia, es pot agreujar la simptomatologia o trastorn del menor (ERCOLI, 2003:43). En especial referència a la re experimentació i les diverses avaluacions i/o declaracions a les que són sotmesos, on es pot sobreentendre que no se'ls creu en allò que expressen (SOTOCA *et al.*, 2013:41). En aquest punt estariem parlant del terme conegut com a *victimització secundària*.

No hi ha una definició unívoca per definir el trauma que pot ser derivat al passar per tot un seguit d'organismes i intervencions des de que es denuncia fins al dictamen de sentència.

Molts són els autors que parlen d'aquesta doble victimització, per Albertín (2006) defineix que la victimització secundària és "*la relació entre la víctima i les diverses institucions (serveis socials, sanitaris, jurídics...)*" i per Montada (1991) i Albarrán (2003) "[...] *on la víctima experimenta una nova violació dels seus drets legítims quan la policia i altres organismes institucionals intervenen en el procés de reparació del dany*"⁵.

A més a més, diverses organitzacions que han participat en el projecte CURE (THE CRIME VICTIM COMPENSATION AND SUPPORT AUTHORITY, 2010:114-115) assenyalen "*que el sistema de justícia penal és un sistema dissenyat per adults amb procediments inadequats per als infants i que, com a conseqüència d'això, es produeix la revictimització en l'infant*".

Per la qual cosa, victimització secundària durant la present revisió bibliogràfica es pot entendre com les conseqüències psicològiques traumàtiques que es poden derivar en un menor que ha patit una victimització sexual, a través del seu pas pel Sistema de Justícia (GONZÁLEZ *et al.*, 2013:116; VILLACAMPA, 2005:265; ARRIETA, 2014:289-290).

³ Es mostra la mateixa incidència en els estudis recollits per Finkelhor (1986) on es donava un 20% en dones i un 10% en homes. Citat a LÓPEZ, F. (1996). Incidencia de los abusos sexuales a menores. In *Abusos sexuales a menores: lo que recuerdan de mayores* (2nd ed., pp. 18-19). Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

⁴ Mostra d'estudis recents sobre les conseqüències a curt i llarg termini per la víctima d'abús sexual: CORTÉS *et al.*, 2011; ECHEBURÚA I DE CORRAL, 2006; PEREDA, 2010

⁵ Citats a GUTIÉRREZ, C., BOTERO, D. P., CORONEL, E., I PÉREZ, A. (2009). Revisión teórica del concepto de victimización secundaria. *Liberabit*, 15(1), p.50

2. MARC LEGAL

2.1 Legislació internacional

Si ens aproximem a les recomanacions internacionals envers les bones pràctiques que tenen com a deure els Estats d'aplicar, la més important seria la Convenció dels Drets de l'Infant de l'Assemblea General de les Nacions Unides, (1989). La raó de ser d'aquesta Convenció es defineix a causa de que *"l'infant, per raó de la seva immaduresa mental i física, necessita atenció i salvaguarda especials, i protecció legal adequada, tant abans del seu naixement com després"*.

En conseqüència, proporciona un seguit de pautes específiques sobre què han de fer els diversos països per garantir la protecció dels menors quan ha succeït o hi ha risc de que succeeixi qualsevol tipus de maltractament per part dels guardadors o tercers.

En l'article 3 s'anomena el què és l'interès superior de l'infant, on totes les actuacions que les institucions han de realitzar, s'emmarquin sempre amb el focus posat en el millor benestar pel menor. Tanmateix que a l'article 4, insta com obligació als Estats signants de la Convenció que facin la corresponent aplicació pràctica de tots els drets i deures que s'enumeren.

Concretament en l'article 19 anomena els abusos sexuals i totes les formes de maltractament que poden sorgir perpetrades per pares o tercers i assenyala pel seu efectiu compliment a les institucions, la feina de dur a terme les mesures de protecció que millor s'escaiguin al benestar del menor, així com els programes socials necessaris per *"prevenir, detectar, informar, derivar, investigar i tractar i seguir els casos de maltractament anteriorment descrits, a més de les actuacions judicials, si fossin necessàries"*.

Així com insta, en l'article 39 als Estats a *"adoptar les mesures necessàries per promoure la recuperació física i psicològica i la reintegració social de tot infant víctima d'abús"*.

D'altra banda, i endinsant-nos en la força de reduir el doble trauma al menor, trobem la Directiva de la Unió Europea 2012/29/UE relativa a les víctimes a la UE en matèria de protecció, que dona caràcter de dret a evitar la confrontació visual i deixa espai als Estats Membres (EEMM) perquè puguin configurar la forma per garantir aquest dret i d'altres, en referència a evitar efectes estigmatitzadors i de victimització secundària, evitant les mínimes intervencions del menor. Una de les mesures seria no declarar davant la policia i fer-ho d'un sol cop en la seu judicial.

Un altre aspecte rellevant i innovador d'aquesta Directiva és que fa incidència en el fet que s'avaluï a les víctimes especialment vulnerables -com és el cas dels menors- per determinar les necessitats especials de protecció, i deixa a les legislacions nacionals de cada EEMM la llibertat de desenvolupar-ho (OROMÍ, 2013). Tot i així, en relació a les avaluacions individuals dels menors que depenen d'adopció de mesures concretes de protecció, es considera segons Serrano, M. (2013:44), que tots els menors *"que no han arribat a la pubertat se'ls hi ha de practicar, sense necessitat d'avaluació, les pautes mínimes que estableixen els arts. 23 i 24 de la Directiva 2012/29/UE"*.

2.2 Legislació nacional i autonòmica

Donades les pautes internacionals, hem de veure com Espanya les ha transposat al seu ordenament en la legislació nacional i autonòmica, en el cas de Catalunya.

En primer lloc, el Reial Decret de 14 de setembre, pel qual s'aprova la Llei d'Enjudiciament Criminal (BOE n°260 de 1882) (a partir d'ara LECrim), en relació a la declaració d'un menor

en la fase de diligències prèvies, permet que el Jutge sigui qui acordi que la declaració es podrà fer davant d'experts i del Ministeri Fiscal i/o tutors legals si s'escau. Així com, acordar la seva gravació d'acord amb l'article 433.

En referència a la obligació de que els EEMM duguin a terme les mesures oportunes per evitar la confrontació visual de la presumpta víctima amb el presumpte perpetrador, els articles 448 i 707 de la LECrim ja hi fan referència, en la modificació de la Llei 13/2009, del 3 de novembre, de reforma de la legislació processal per la implantació de la nova Oficina Judicial i en la Llei Orgànica 8/2006, del 4 de desembre de 2006, per la qual es modifica la L.O. 5/2000, del 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, respectivament.

Tanmateix trobem en la Circular 3/2009 sobre la Protecció de Víctimes i Testimonis fa especial menció als processos d'intervenció sobre el menor, augmentant la sensibilitat de tot l'aparell judicial quan es tracta d'enjudiciar casos on ells siguin víctimes i hagin de testificar. La Circular s'inspira en eludir tan la repetició de declaracions, elevant la preconstitució de la prova com a mesura de protecció del menor, com en la ràpida resolució del cas, justificant això en que el procés de recuperació del menor no comença fins que el cas és resolt.

Arrel de la publicació de la Directiva 2012/29/UE, Espanya va desenvolupar la Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delictes -a partir d'ara Estatut de la víctima- per incorporar els requisits que aquesta donava en relació a les víctimes especialment vulnerables i a les víctimes de delictes violents, on un dels objectius és reduir la victimització secundària, recollit en el Títol III.

Dins d'aquest s'anomena diferents qüestions relatives a les mesures de protecció on s'inclou l'ús de sales separades en els Tribunals perquè la víctima no contacti visualment amb l'encausat; obtenir la declaració de la víctima *sense* demora després de la denúncia; reduir el nombre de declaracions (i que *puguin* ser practicades per experts davant del Ministeri Fiscal i Jutge) i els reconeixements mèdics al mínim necessari. Tanmateix com que s'acordin mesures de protecció integral a la víctima a través d'una avaluació individualitzada d'aquesta per si concorren mesures d'atenció especial en relació al delictes, les circumstàncies d'aquest o a la vulnerabilitat de la víctima. En especial s'inclouen mesures concretes per víctimes menors d'edat d'abús sexual, entre altres.

Tot i així, a Catalunya es compta amb el Protocol Marc d'Actuacions en casos d'abusos sexuals i altres maltractament greus a menors impulsat pel Síndic de Greuges (2006), el qual resta pendent d'actualització durant l'any 2015, tal i com es va afirmar a la I Jornada internacional de Bones pràctiques en el Tractament i en el Procés Penal dels Abusos Sexuals a Infants i Adolescents, que va tenir lloc a Barcelona el dia 2 de desembre de 2014.

Aquest Protocol va sorgir de la necessitat de coordinació entre les diferents institucions implicades en la detecció i tractament d'ASI quan hi hagi sospita o certesa d'aquests. Impulsant que els actors implicats actuïn envers els principis d'actuar sempre garantint l'interès superior del menor; una intervenció coordinada; prestar atenció immediata evitant demores; èmfasi en els processos de detecció i comunicació de les situacions d'abús o maltractament; cercar *la intervenció mínima necessària* per evitar el maltractament institucional així com "*assegurar les garanties processals de les actuacions que es realitzin amb el menor amb l'objectiu d'evitar possibles reiteracions d'actuacions que puguin perjudicar-lo*".

A més a més del Protocol, ja a l'any 1996 en l'article 2 de la Llei Orgànica 1/1996, del 15 de gener, de protecció jurídica del menor, s'estableix que les actuacions han de versar en especial atenció a l'interès superior del menor, principi inspirador de totes elles. Encara que

mancava una llei que abastís correctament les implicacions que les institucions han de dur a terme per fer-ho efectiu en els casos que sorgís d'abús o maltractament greu en l'infant.

Per consegüent, la Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència proporciona una concreta definició del què s'entén per "interès superior del menor" com a principi inspirador, en l'article 5. Alhora que detalla què s'entén per "situació de risc", article 102.1 i 102.2, i per "desemparament", en l'article 105.1 i 105.2. Dins d'aquest s'engloba l'abús sexual al menor i anterior a aquests trobem que fa especial menció a la protecció de l'infant davant la victimització secundària en el seu article 87.

En aquest es posa de manifest la cura en evitar intervencions innecessàries així com la prompta intervenció que l'infant necessiti, ja sigui refent a suport psicològic, educatiu o el que requereixi, i especial menció a que l'Administració de la Generalitat ha de posar els mitjans necessaris perquè les declaracions en el procés penal es puguin dur a terme evitant la confrontació visual amb la persona encausada i assegurant la "*pràctica de prova anticipada establerta per la Llei d'enjudiciament criminal i la recollida d'aquesta prova per mitjans que en permetin la reproducció audiovisual posterior*".

Per tant, n'extrau la necessitat de que totes les institucions (hospitalàries, socials i judicials) actuïn en especial coordinació sense demora de temps.

En resum, amb totes les pautes que s'han anat recollint en la llei al llarg del temps, en especial referent la introducció dels avanços en la recerca victimològica sobre els processos de victimització secundària en casos d'ASI (com podria ser la prova preconstituïda a Espanya), aquesta hauria de ser mínima o almenys, reduïda.

3. MESURES DE PROTECCIÓ A L'INFANT EN EL CURS DEL PROCÉS PENAL

En el present apartat es tractaran algunes de les mesures de protecció que es donen en l'àmbit penal, en especial en l'obtenció de la declaració del menor ja que és on recau, en la majoria de casos, la controvèrsia i dificultat d'abordatge, obviant altres mesures contemplades pel medi civil i penal.

Així doncs, quan s'incoa un procediment d'investigació per abusos sexuals es pot donar per dos motius:

- *Sospita*, entenen-se aquesta, segons el Protocol Marc d'actuacions en casos d'abusos sexuals o maltractaments greus a la infància, com "*tot i els indicadors detectats, el diagnòstic no permet confirmar en aquesta primera valoració la certesa de maltractament i en les quals, sens perjudici de l'eventual intervenció penal, esdevé necessària la protecció immediata del menor*".
- *Certesa*, que en resulta quan "*el professional que atén al menor comprova que hi ha indicadors evidents que una altra persona n'ha abusat o l'ha maltractat greument*".

3.1 Fase d'instrucció

En relació a l'establiment de mesures de protecció a la víctima menor d'edat en fase d'investigació trobem que en l'article 23.2 *bis* de l'Estatut de la víctima, l'acord d'adopció de les mesures vindrà condicionat per les condicions d'edat, necessitats immediates, situació personal, etc.

Tot i així, en l'article 24.1 a) se'ns fa esmena que la primera valoració la realitzarà el jutge sense perjudici de "*l'avaluació i resolució provisionals que haurà de realitzar i adoptar el Fiscal [...] o els funcionaris de policia que actuïn en la fase inicial de les investigacions*". Tal i com després

s'esmentarà, que el Fiscal o la policia pugui realitzar una avaluació de les necessitats d'un menor sense rebre la formació necessària en processos psicològics de fenomenologia de l'abús sexual, pot resultar no menys que complicat en la pràctica del dia a dia i si més no, perillós per les necessitats reals dels menors.

D'altra banda, quan es dona la detecció d'un cas de possible abús sexual, segons la Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència de la Generalitat de Catalunya, en l'article 84 es fa referència a la "*prioritat de permanència de l'infant o adolescent en entorn familiar lliure de violència*". En el cas dels abusos, la majoria solen donar-se en l'àmbit intrafamiliar, per tant, el mateix article cita que si el maltractador resulta dins de la unitat familiar, aquest se l'ha d'allunyar⁶.

En aquests casos, trobem que la LECrim en l'art. 544 bis anomena que el jutge podrà, amb la finalitat de protecció a la víctima, "*imposar cautelament a l'inculpat la prohibició de residir en un determinat lloc, barri, municipi, província o altra entitat local, o Comunitat Autònoma*", així com també la prohibició d'acudir a determinats llocs o aproximar-se i comunicar-se amb determinades persones.

No obstant, en el sí de l'article s'especifica que aquesta mesura s'aplicarà sempre tenint en compte la situació econòmica de l'encausat, salut, situació familiar i activitat laboral. És especialment en aquesta última en la que recau la força d'aplicació de la mesura de protecció ja que "*s'atendrà especialment a la possibilitat de continuïtat de l'activitat laboral, tan durant la vigència de la mesura com en la seva finalització*". En aquest cas, si existeixen traves perquè l'encausat romangui en el lloc de treball, els jutges, sense el degut coneixement de la fenomenologia dels abusos sexuals, poden no fer ús de la citada mesura de protecció⁷.

En referència a la declaració del menor en fase d'investigació es modifica l'art. 707 de la LECrim, segons l'Estatut de la víctima que assegura que:

"La declaració dels testimonis menors d'edat [...] es durà a terme, quan resulti necessari per impedir o reduir els perjudicis que per ells puguin derivar del procés o de la pràctica de la diligència, evitant la confrontació visual d'aquests amb l'encausat [...] mesures aplicables a les declaracions de les víctimes quan se la seva avaluació inicial o posterior en derivi la necessitat d'aquestes mesures de protecció"

A Catalunya, perquè el menor no hagi de prestar declaració davant de jutge i advocats en fase de diligències prèvies, es pot du a terme - sempre que el jutge ho sol·liciti - per l'Equip d'Assessorament Tècnic Penal (a partir d'ara EATP) en el marc d'actuació del Programa de Suport a l'Exploració Judicial (a partir d'ara PSEJ).

Aquest està dissenyat per ajudar a prestar declaració als menors de 13 anys (edat coincident amb el consentiment per mantenir relacions sexuals segons el Codi Penal) a través de dos psicòlegs especialitzats en matèria de casos d'ASI (ROMERO *et al.*, 2008), quan aquests requereixin del suport adient per efectuar la prova testifical, ja sigui per les seves condicions físiques o psíquiques (SERRATUSELL I NÚÑEZ, 2009:2). Tot i així, no sempre han d'intervenir els psicòlegs si el Jutge decideix efectuar ell mateix les preguntes i on, llavors, els tècnics de l'EATP "*es limiten a l'acolliment i la contenció emocional i només intervenen a petició del jutge o jutgessa*" (SERRATUSELL I NÚÑEZ, 2009:4)

⁶ Tot i el que la Llei assegura, en la I Jornada de Bones Pràctiques en el tractament i en el procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents es va afirmar que a Catalunya hi existeixen moltes dificultats per treure el presumpte agressor de la llar familiar.

⁷ Per veure el procediment d'adopció i sol·licitud de mesures de protecció, consultar art. 544 ter de la LECrim

En definitiva, el PSEJ s'executa en el marc que s'estipula en el Protocol del 2006, on es dóna èmfasi i promou l'actuació de l'EATP. On anomena que l'aplicació pràctica del PSEJ "és recomanable sempre amb menors de fins a 13 anys. Amb més grans [...] s'hauria de fer una comprovació prèvia de la seva afectació, estat emocional...". Així com es correspon amb l'article 20 de la Directiva 2012/29/UE, on sota el títol de "dret a la protecció de les víctimes durant les investigacions penals", s'atorga al sistema de justícia dur a terme l'execució de les mesures de protecció més adients pels menors quan hagin de d'efectuar la prova testifical (OROMÍ, 2013: 22-23).

En tot cas, si es realitza aquest PSEJ en un major de 13 anys s'aplicarà en les mateixes condicions que si en tingués menys de 13. Tot i així, serà el jutge que en determinarà la validesa i utilitat de la prova.

L'execució del PSEJ es compon per:

1. Previ requeriment del jutge sol·licitant l'aplicació del PSEJ, és a dir, petició de que la declaració de la víctima del delictes sigui realitzada per dos psicòlegs de l'EATP. L'adient és que n'hi hagi dos, per si el segon ha d'intervenir segons l'estat emocional del menor. S'acordarà la seva gravació perquè, si es realitza amb totes les garanties, sigui usada com a prova preconstituïda.
2. El lloc en que es realitzarà serà en l'anomenada Càmera Gesell o sala amb mirall unidireccional, comptant amb l'espai físic adient encara que es realitzi en seu judicial⁸
3. Els psicòlegs reproduiran les preguntes abans determinades pel jutge i advocats.
4. Abans de finalitzar l'exploració, el jutge, a petició de les parts o per instància pròpia, comunicarà als psicòlegs els aspectes no tractats. Tot i que seran també els experts qui valoraran l'adequació de les preguntes segons el desenvolupament maduratiu i emocional del menor.
5. Mentre es du a terme l'exploració, es gravarà en vídeo perquè pugui ser seguit en la sala d'observació en directe. El circuit de videoconferència haurà de ser discret proporcionant al menor un clima d'intimitat.
6. Un cop l'exploració és finalitzada, l'EATP -si es considera necessari o el jutge ho sol·licita- emet un informe de la situació psicològica del menor i amb les corresponents o no, demandes de derivació a l'Equip d'Atenció a la Victima o altres.

Així doncs, tal i com s'ha vist, l'objectiu del PSEJ és recollir la declaració del menor, procurant sempre el seu benestar. És per aquest motiu que seran els psicòlegs qui realitzaran la tasca de presa de declaració. La present mesura de protecció rep fonament també, a partir de l'article 26.1 de l'Estatut de la víctima, en els apartats a) i b).

Sense perjudici de que si en l'exploració judicial s'han dut a terme les corresponents garanties processals, s'acordarà fer ús d'aquesta com a prova preconstituïda.

a) La prova preconstituïda de la declaració del menor com a mesura d'evitació de la victimització secundària

La prova preconstituïda doncs, es constitueix com el recurs de protecció més idoni per evitar la victimització secundària del menor ja que implica que aquest no ha de tornar a

⁸ L'ídoni seria un espai condicionat com es descriu a: SOTOCÁ, A., MUÑOZ, M., GONZÁLEZ, J. L., I MANZANERO, A. (2013). La prueba preconstituída en casos de abuso sexual infantil: aportaciones desde la psicología jurídica. *La Ley Penal*, 102, pàg. 13.

testificar i, per consegüent, no s'ha de sotmetre al menor a repetides intervencions no necessàries.

Un aspecte a tenir en compte sobre la preconstituïda de la prova que es cita en la Circular 3/2009, és que a l'hora d'establir-la han de concórrer alguna de les següents circumstàncies (SOTOCA *et al.*, 2013:115):

1. Acreditació per mitjà d'informe pericial que si el menor acudeix a declarar en judici oral li pot ocasionar un greu dany psicològic
2. Que el menor sigui molt petit i que en el lapse de temps entre la primera declaració i la celebració del judici oral pugui afectar a la qualitat del seu relat

Aquesta mesura de protecció, en aquest cas, es sustenta segons en repetida jurisprudència en que, la base d'execució de la prova preconstituïda no es recull en cap de les excepcions de l'article 448.1 de la LECrim, sinó que és *"la vulnerabilitat pròpia de la minoria d'edat la que justifica que s'adoptin mesures de protecció que puguin modular la forma ordinària de practicar l'interrogatori, sempre que es garanteixi a l'encausat l'exercici de la seva defensa"* (PAGONBARRAGA, 2013:5). Tot i així, trobem que la Llei 4/2015, en l'article 26.1 a), relatiu a les víctimes menors d'edat, anomena que *"les declaracions rebudes en fase d'investigació seran gravades per mitjans audiovisuals i podran ser reproduïdes en el judici en els casos i condicions determinades per la Llei d'Enjudiciament Criminal.*

En l'ús de la prova preconstituïda, perquè el seu objectiu d'evitar o reduir al mínim el trauma del menor en el curs del procés penal sigui efectiu i per tant, legítim per aquest efecte, es recullen quatre principis, segons CASO *et al.*, (2011) ⁹ sobre els que la prova preconstituïda ha de versar pel seu adequat desenvolupament:

- Principi de protecció. Els esforços judicials tenen la seva raó de ser en procurar que la víctima, en tot el curs del procediment penal, es senti relaxada a través d'oferir un clima favorable i de confiança on es *"pugui expressar lliurement"*.
- Principi d'adequació a les concretes circumstàncies de cada víctima vulnerable. L'exploració que duren a terme els experts haurà de ser adaptada a les característiques psicològiques, el desenvolupament emocional i capacitats cognitives de la persona que presta declaració.
- Principi d'intimitat. A l'hora de declarar, s'ha d'oferir a la víctima un entorn que no expressi autoritat i desconfiança. És a dir, a més a més de que se li ha d'informar en tot moment del què és el que s'ha de dur a terme i perquè, així es familiaritza amb el procés, l'entrevistador ha d'afavorir a que la víctima es pugui expressar lliure i sincerament, adoptant per a tal fi, un entorn favorable, reduint al màxim les situacions i entorns estressants.
- Possibilitat de participació d'experts. Execució pràctica de l'article 433 de la LECrim, on *"tota declaració d'un menor podrà realitzar-se davant experts i sempre en presència del Ministeri Fiscal"*. Així doncs, serà el jutge qui valorarà si és necessària la presència dels experts o no segons la situació del menor i el seu desenvolupament cognitiu juntament amb la gravetat del delictes. És a dir, segons la Circular 3/2009 (FISCALÍA GENERAL DEL ESTADO, 2009:22), es preveu l'assistència d'experts, *facultativament*. En especial referència on per, les característiques especials de menors de curta edat, l'interrogatori l'hagi de dur a terme un psicòleg infantil ja

⁹ Principis citats a: GONZÁLEZ, J. L., MUÑOZ, J. M., SOTOCA, A., & MANZANERO, A. (2013). Propuesta de protocolo para la conducción de la prueba preconstituída en víctimas especialmente vulnerables. *Papeles Del Psicologo*, 34(3), 227-237 i a SOTOCA, A., MUÑOZ, M., GONZÁLEZ, J. L., & MANZANERO, A. (2013). La prueba preconstituída en casos de abuso sexual infantil: aportaciones desde la psicología jurídica. *La Ley Penal*, 102, 112 - 121

que les tècniques per obtenir un relat només poden ser executades per una persona experta.

Tot i així, quan el menor entra en contacte amb els tècnics de l'EATP, a Catalunya, només compten amb mitja hora d'avaluació de les capacitats lingüístiques, memòria i afectació per tal de comprovar com es poden adequar més o menys les preguntes per obtenir una declaració i relat vàlid per ser usat com a prova preconstituïda. Al contrari del que es proposa en l'article de GONZÁLEZ *et al.* (2013:230,231) on seguint les pautes d'estudis previs, menciona que els conductors que han de guiar la prova preconstituïda han de tenir amb anterioritat un perfil sobre l'estat psicològic i emocional de la víctima i poder adequar el moment més idoni per la realització de la prova.

D'altra banda, no s'ha d'obviar que, encara que es preconstitueixi la prova, durant l'entrevista amb el menor perquè aquesta *no sigui un focus d'estrès* (causant de victimització secundària) s'ha d'adequar a la seva edat i estat emocional ja que, tot i que es dugui a terme en sales idònies adaptades pel menor, es dona en un espai desconegut per aquest a més a més d'ésser molt formalista (SOTOCA *et al.*, 2013:118).

En el cas de Catalunya, es realitza en les dependències judicials, i a Barcelona, en la Ciutat de la Justícia, que segons ARRIETA, V. (2014:295,317) està situada fora del nucli urbà, establint una distància física d'on es succeeix "*el dia a dia del ciutadà*" i que això pot produir i generar incomoditat a l'haver de desplaçar-se fins allí establint "*la distància entre la justícia i els ciutadans*". A més a més, argumenta que la construcció dels edificis, en quant a mobiliari i personal pot generar confusió sobretot per la víctima, ja que les construccions semblen ser planificades en referència a lo estètic i "*no per la funcionalitat favorable als treballadors de l'administració de justícia*"¹⁰.

Contraposant el que en l'Estatut de la víctima, en l'article 20 es preveu, que en la fase d'instrucció, les dependències estaran previstes perquè s'eviti tot contacte de la víctima i familiars amb l'infractor, per molt que s'eviti la confrontació amb l'encausat, si les mateixes dependències són les que generen tensió, s'hauria de buscar espais realment adequats per efectuar l'exploració judicial. En el cas de les *Barnahus* o CACs, que s'explicaran més endavant, les instal·lacions es corresponen amb total idoneïtat amb un ambient favorable pel menor.

Per últim, el caràcter potestatiu de la prova preconstituïda ja que en cap lloc s'assenyala la obligació de practicar-la, juntament amb la falta d'especialització de tribunals -que més endavant s'explicarà- pot provocar que no es dugui a terme perquè els tribunals són "*partidaris de la immediatesa del judici i no valoren que el fet que la víctima sigui menor d'edat per si mateix el revesteixi de caràcter excepcional*" (PAGONBARRAGA, 2013:3).

3.2 Fase de judici oral

En la fase de judici oral, tal i com s'ha vist abans, la llei preveu que, en el cas de que el menor hagi de declarar en judici oral i no es faci ús de la prova preconstituïda, aquest presti declaració, *sempre* evitant la confrontació visual amb el presumpte agressor.

Seguint l'article 731 LECrim, l'Estat ha de proporcionar a la justícia tots els recursos necessaris per fer efectiva la no confrontació. Així doncs, trobem que el menor pot declarar en una sala contigua a la sala de vistes per mitjà de videoconferència o circuit tancat de

¹⁰ Per veure l'estudi realitzat sobre com els llocs on el menor presta declaració i les formalitats pròpies de la justícia tenen alta incidència en el maltractament institucional del menor: ARRIETA, V. (2014). Diversos escenarios judiciales y su impacto en la victimización secundaria. *Eguzkilore*, 28, 287-320.

televisió. La declaració del menor serà retransmesa en directe en el judici oral, amb les pertinents preguntes de les parts tal i com es recull en l'article 25.2 a) i b) de l'Estatut de la víctima.

A més a més, la actuació del menor en la fase de judici oral pot ser recolzada a través d'estratègies a nivell educatiu i clínic, en especial per evitar la seva estigmatització i sentiments de culpabilitat, habituals en menors que han sigut víctimes d'abusos sexuals (ECHEBURÚA I SUBIJANA, 2008:745). Això inclou, visites abans de la declaració per la seu judicial, informació comprensible del procés al que s'enfronta, etc (ARRIETA, 2014:312).

Per últim, destacar que en l'art. 681 de la LECrim, en la modificació soferta arrel de la publicació de l'Estatut de la víctima es podrà acordar, quan el jutge o tribunal així ho decideixi, realitzar el judici oral a porta tancada, sense perjudici d'acordar les mesures de protecció de la intimitat de la víctima i dels seus familiars en els apartats a) i b). Alhora que, en l'apartat 3 es fa referència en el cas de víctimes menors d'edat en la prohibició de divulgació o publicació d'informació relativa a la seva identitat.

4. PROBLEMÀTICA ENTRE LA TEORIA I LA PRÀCTICA. VICTIMITZACIÓ SECUNDÀRIA COM A CONSEQÜÈNCIA.

En el present apartat s'analitzarà els diferents factors on la majoria d'autors i experts en abusos sexuals infantils descriuen que disten entre el que "es pretén abordar" i el que "realment s'aborda". Per tant, es busca, principalment, donar un enfocament de la problemàtica que sorgeix a l'hora d'analitzar si les mesures de protecció als infants durant el procés penal són efectives o si, del contrari, disten de ser-ho o al menys, no suficients.

En primer lloc, cal destacar que el delictes d'abusos sexuals que el trobem en els arts. 181 - 183 de la Llei Orgànica 10/1995, del 23 de novembre, del Codi Penal, (BOE núm. 281 de 1995) -a partir d'ara Codi Penal- té una *elevada xifra negra*. Si en la introducció s'ha anomenat que la prevalença de dones que han estat víctimes d'abusos sexuals en el curs de la seva infància, és d'un 19,2% i d'un 7,9% en cas dels homes, la xifra de denúncia¹¹ tot just arriba al 12% del total de persones que han estat víctimes (LÓPEZ *et al.*, 1995:1042).

Així doncs, s'han de dur a terme esforços en prevenció dels abusos sexuals per evitar la victimització secundària tal i com es cita en el Pacte per la Infància (DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL I FAMÍLIA, 2013:54) i alhora, dur a terme una major visibilització d'aquesta problemàtica amb la fi de normalitzar l'exteriorització d'haver sofert aquest tipus de delictes, ja que la xifra en que es denuncia¹² resulta ser molt baixa en comparació al nombre de persones que n'han estat víctima (p.ex: 1 de cada 5 dones).

No resulta estrany ja que la majoria dels abusos sexuals es produeixen en l'àmbit familiar i per tant, el menor no li sol confiar a ningú l'existència d'abusos i la manifestació espontània

¹¹ En relació a l'obtenció de les xifres de denúncia, es tarda més d'un any en recollir-les i publicar-les, alhora que tampoc existeix dades sobre els percentatges de sobreseïments, segons la SECCIÓ ESPANYOLA D'AMNISTIA INTERNACIONAL en l'informe "Espanya: una vida lliure de violència para mujeres y niñas, 2009", pàgs. 15-16

¹² El nombre de delictes denunciats contra la llibertat i indemnitat sexual de menors es troben al *Instituto de la Mujer* i al *Ministeri de l'Interior*, només fins a l'any 2009, tal i com assegura també SAVE THE CHILDREN en el seu informe del 2012, pàg 22 (nota al peu). A més a més, s'observa discordança entre les dades proporcionades per un i altre organisme segons: SECCIÓN ESPAÑOLA DE AMNISTÍA INTERNACIONAL. (2009). España: una vida sin violencia para mujeres y niñas. Pàg 16

del menor sol ser poc probable. Per consegüent, només es sol denunciar quan un adult s'assabenta del que succeeix o ha succeït (LAMEIRAS *et al.*, 2008:6-7)

Mª Jesús Larios, en el sí de la presentació de la "I Jornada de Bones Pràctiques en el tractament i en el procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents", assegurà que la situació dels abusos sexuals es construeix sobre un maltractament invisible i que, en conseqüència, no es denuncia l'abús alhora que existeix por en que les autoritats produeixin una nova victimització al menor.

En l'article de SOTOCA *et al.* (2013) s'explica que, tot i que s'ha produït un augment de les denúncies, encara resulta preocupant l'elevada xifra negra a causa de la naturalesa pròpia dels abusos sexuals, com seria la gran dificultat per acreditar la comissió de delictes (no hi sol haver evidències físiques ni testimonis), les limitacions dels menors d'edat per relatar la situació abusiva i la "ocultació quan es produeix en el sí de la família".

Així doncs, si ja resulta prou controvertida demostrar l'existència d'abús sexual, si a més a més se li suma el possible maltractament institucional, es pot suggerir que en conjunt, no hi ha esforços perquè es visibilitzi i es brindi efectiva protecció al menor.

Envers la possible revictimització del menor al passar per les instàncies judicials, el Comitè dels drets de l'infant de les Nacions Unides, en l'informe del 2010 sobre Espanya, apartat 62 d), ja va instar a l'Administració de Justícia a que "eviti que els nens tornin a sentir-se víctimes durant els procediments judicials, garantint l'adequada protecció".

Es pot atribuir doncs, que el sistema judicial és partícip a la baixa freqüència de denúncia? El procés penal té un efecte reparador en la víctima? Es produeix, tot i la llei i protocols, maltractament institucional al menor un cop s'incoa un procediment penal per abusos sexuals?

La resposta és molt complexa i requereix de l'anàlisi exhaustiu de molts factors que hi conflueixen i en el present treball, aquests resulten limitats i només és una petita aproximació a la problemàtica real existent. Tot i així, no és només un problema a nivell nacional si no que tal i com es mostra al projecte CURE, d'entre totes les entitats dels diversos països (nivell mundial) que hi participen, mostren que els principals problemes que es troben en el sí del procés judicial quan s'incoa un cas d'ASI són: la demora de temps del procés i les múltiples intervencions a les que són sotmeses els menors possiblement víctimes (THE CRIME VICTIM COMPENSATION AND SUPPORT AUTHORITY, 2010:106).

No obstant, abans d'afirmar res, es proposa tal i com s'ha dit, analitzar els punts assenyalats pel grup ABUSEX¹³ i els que SAVE THE CHILDREN (2012) destaca en el seu informe on analitzen la justícia espanyola en el marc d'actuació dels abusos sexuals (en alguns factors coincideixen tan les conclusions del grup ABUSEX com Save the Children), entre d'altres. En conseqüència, el que s'analitzarà serà:

1. La demora del procés judicial i l'elevat nombre de sobreseïments. S'atorga una gran diferència entre el que suposa el temps de vida d'un ésser humà i el temps legal en que un menor es pot veure submergit, en alguns casos, la duració es pot allargar fins als 6 o 7 anys. A més a més, molts dels casos que s'incoen per ASI no arriben a judici oral, tal i com s'exposarà més endavant, la majoria acaben en sobreseïment

¹³ Grup que exposà en la I Jornada de Bones Pràctiques en el tractament i en el procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents el 2 de desembre de 2014, les conclusions a les que havia arribat després d'analitzar el Protocol marc del 2006 a Catalunya i d'identificar les seves carències per proposar els punts a millorar.

degut a la complexitat d'aconseguir proves de càrrec suficients per acreditar la comissió del fet delictiu.

2. L'elevat nombre de declaracions. Dins d'aquí, es posa de manifest la manca de coordinació real efectiva entre les diferents institucions que juguen el seu rol en la coordinació de tots els procediments legals i necessitats psicològiques del menor (agents judicials, serveis socials, sanitaris...)
3. La falta d'especialització dels agents de justícia. No hi ha cap llei que potestativament atribueixi a aquests a tenir coneixement de la fenomenologia dels abusos sexuals i per tant, això pot resultar realment negatiu per a l'efectiva protecció emocional del menor i que no s'acabi tenint en compte l'interès superior del menor en les decisions judicials (SAVE THE CHILDREN, 2012:82)

4.1 Demora de temps en el procés judicial i l'elevat nombre de sobreseïments

Tal i com s'ha expressat abans, el temps en que el procés penal es pot excedir pot durar fins a 6 o 7 anys en el context espanyol.

Durant tot aquest període, el menor víctima ha d'efectuar la seva recuperació emocional i ha de treballar els aspectes que més traumàtics li han causat arrel de la consecució dels fets abusius. La llarga durada del procés intervé de manera directa en els processos de readaptació de les víctimes (GUERRA *et al.*, 2011:3).

D'altra banda, s'hauria de cercar una explicació lògica del perquè es demora en tant de temps, essent perjudicial tan per la víctima com per l'encausat en aquest cas. A més a més, de la saturació del sistema de justícia, ERCOLI, O. (2003:44) mostra dues explicacions a la tardança de resolució dels casos d'ASI: la primera es basa en el *propri caràcter del procediment judicial* que manca d'una llei específica sobre abusos sexuals¹⁴ i que, de l'existent se'n fa una interpretació tant rígida que resulta en nombroses diligències i, en segon lloc, en la *falta de coneixement profund* per part dels jutges i advocats sobre la fenomenologia de l'abús sexual en els menors, el qual provoca que s'entorpeixi l'esbrinament dels fets, a més a més de la creença de possibles mites sobre els abusos sexuals (VÁSQUEZ, 1995¹⁵)

Així doncs, quedant en evidència que la demora del procés judicial es confronta amb les directrius que tan el Conveni de Lanzarote del Consell d'Europa en l'art. 30.3 com l'Observació General nº13 del Comitè dels Drets de l'infant en l'art. 54 d) de les NACIONS UNIDES (2011) especifiquen que, s'ha d'atorgar caràcter prioritari a les "*actuacions penals perquè no experimentin demores injustificades*" i que en totes aquelles actuacions que participin infants que hagin estat víctimes de violència el *principi de celeritat*, ha de prevaler.

A la pràctica, a pesar de la gran carència d'estudis sobre la celeritat del procés judicial, es pot identificar que, tot i que un 40% dels individus que han denunciat un fet abusiu va ser en el període d'una setmana des de la consecució d'aquest, es tarda entre 6 mesos i 2 anys, en un 46% dels casos, en dur a terme l'exploració judicial, segons les intervencions i expedients derivats a l'EATP, en el seu estudi corresponent al 2010. I únicament en un 16% del total es realitza amb menys de 3 mesos.

¹⁴ SAVE THE CHILDREN, en el seu article del 2012 (p. 23) assegura també que "la legislació processal espanyola no ha anat més enllà de les premisses bàsiques i que manca una regulació autèntica d'un estatut de protecció als infants en el procediment penal". De la mateixa manera que ho avala el president de la Secció Quarta de l'Audiència Provincial de Tarragona on fa incís sobre les llacunes normatives existents en aquest àmbit.

¹⁵ Citat a: ERCOLI, O. (2003). Análisis del proceso judicial en casos de abuso sexual infantil. Perspectiva de las psicólogas de la Clínica Médico Forense de Madrid. *Psicopatología Clínica Legal Y Forense*, 3, 29-48. Retrieved from <http://masterforense.com/pdf/2003/2003art3.pdf>

Si ens endinsem en la literatura sobre els processos de victimització dels menors que han estat víctimes d'abús sexual podem observar que la revelació del menor comporta una certa durada d'acord al seu procés de recuperació, capacitat resilient i en consonància a la creació d'un clima càlid i de confiança amb qui el menor ha de relatar els fets viscuts (ja siguin els psicòlegs que li han de prendre declaració o el jutge).

Tot i així, es troba que entre els temps judicials i els temps psicològics no hi ha correspondència, no obviant que, com menys espai temporal hagi succeït entre la denúncia i la presa de declaració, el testimoni resultarà molt més creïble (ECHEBURÚA I SUBIJANA, 2008:737).

Tanmateix, en el segon cas dels quatre analitzats per SAVE THE CHILDREN (2012:44), es troba que, a pesar de que l'hospital va interposar la denúncia després de constatar un presumpte abús sexual en una menor de 3 anys, *"el jutjat d'instrucció va tardar més de sis mesos en iniciar la investigació, sense dictar cap mesura cautelar de protecció i l'examen forense de la menor es va produir un any després de la denúncia"*.

En conseqüència, que existeixi un lapse de temps molt espaiat comporta que, en menors de molt prompta edat es faciliti la contaminació, degradació i oblit del record del fet succeït (SOTOCA *et al.*, 2013:115). Per evitar aquest lapse, en la redacció de la Circular 3/2009 de la FGE es manifesta que, els Fiscals han de mostrar-se actius per evitar les demores en els processos d'abusos sexuals a menors, però tot i així, no es corrobora a efectes pràctics, tal i com es posa de manifest.

Sense perjudici, però, que s'iniciïn més estudis empírics per poder quantificar el temps de demora exacte durant un procediment penal en casos d'ASI i identificar els punts on s'estanca més per poder cercar les solucions adients.

Altra problemàtica lligada al temps de durada del procés penal, seria el nombre de sobreseïments que es dicten, assumint la complexitat que comporta la detecció i la corresponent aportació de proves que corroborin un fet abusiu viscut, en qualsevol cas.

Partint de la premissa que en la majoria de casos d'abusos sexuals a menors, la única prova de càrrec capaç de desvirtuar la presumpció d'innocència de l'encausat és la pròpia declaració del menor, s'hauria de desenvolupar, tal i com insta SAVE THE CHILDREN (p.53), una normativa específica sobre els requisits a observar en les entrevistes que es realitzen amb els menors.

Fonamentat sobre la base de què moltes sentències i arxius basen la seva motivació en la credibilitat i/o relat manifestat pel menor i en la corresponent valoració el psicòleg o psicòlegs que han intervingut en ell. Per consegüent, aquesta hauria de ser el més exacta possible basada en els criteris de tacte, respecte i rigor¹⁶.

Criteris que s'haurien d'emprar perquè no succeeixin a la pràctica, casos com els que es descriuen SAVE THE CHILDREN on en alguns d'aquests, l'informe del perit que ha dut a terme la valoració del menor no estava col·legiat i els informes pericials presentaven *"greus deficiències que comprometien el seu rigor (cas 2, cas 3 i cas 4) [...] i que s'han adoptat com a prova els informes realitzats per aquests (cas 2 i cas 4)"*¹⁷.

Altra carència, en relació a l'anterior, és que tot i que el jutge posseeix la facultat de sol·licitar una valoració de l'afectació psicològica del menor -sabent com aquesta pot afectar a les característiques del posterior relat que el menor oferirà dels fets, segons

¹⁶ Citats a SAVE THE CHILDREN. (2012). *La justicia española frente al abuso sexual infantil en el entorno familiar*.

Pàg. 52

¹⁷ SAVE THE CHILDREN, p. 43

literatura manifestada en el present treball sobre casos d'ASI- no es desenvolupa així en la pràctica ja que d'entre els 100 casos analitzats per l'EATP, 45 d'aquests no van ser valorats psicològicament.

A més a més, un agreujant de la motivació de possibles sobreseïments resulta ser el nombre de casos d'abusos sexuals falsos que es denunciïn en un context de divorci, ja que trobem que en la pàgina 61 de la Circular 3/2009 de la FGE, lluny d'oferir solució, afirma que:

“Els casos de separacions matrimonials conflictives i en que existeix un litigi sobre la custòdia o/i exercici del dret de visita, la experiència judicial lamentablement acredita que no són excepcionals les denúncies per suposats maltractaments o abusos que no responen a la realitat i tenen com a finalitat influenciar sobre la decisió de custòdia. Per això, aquests casos s'han d'examinar amb suma atenció i cura per evitar una possible condemna injustificada de qui no té mitjà de demostrar la seva innocència enfront com a una prova acusatòria les manifestacions canviant d'un nen de curta edat que pot estar influenciat pel seu entorn familiar”

En referència a aquest, si els Fiscals no reben l'adequada formació en abusos sexuals a menors, aquest text pot ser interpretat com una premissa de menor credibilitat quan existeixi un context de divorci en el sí d'una denúncia per ASI.

Tal i com es mostra en els quatre casos analitzats per SAVE THE CHILDREN, on posen de manifest que en lloc d'extremar la cura i examinar amb suma atenció el cas concret,

“A pesar de les evidències físiques i/o psicològiques documentades i introduïdes en el procés, en tots els casos l'assumpció de que les mares ostenten la custòdia i presenten la denúncia com un “instrument” per atacar als pares i aconseguir qualsevol tipus de benefici en el procés de família, ha sigut un dels principals motius per l'arxiu de les actuacions penals.”

Tot i que la mateixa Circular insta a evitar sobreseïments poc fonamentats (FISCALÍA GENERAL DEL ESTADO, 2009:43), sobretot en “casos d'abús sexual comesos en l'entorn proper de la presumpta víctima” (SAVE THE CHILDREN, 2012:30).

En referència a la suficient motivació dels autos de sobreseïment, en cap dels quatre casos analitzats per SAVE THE CHILDREN hi és present, posant de manifest a més a més, la falta de diligència en l'examen de la prova, tal i com es pot veure en els escrits dels fiscals en cada cas (i posen com a exemple el cas nº3) on és de suma importància l'escassa coneixença de l'impacte de l'abús sexual infantil¹⁸. Tal i com s'estableix a la conclusió nº9 de l'informe, la causa més comuna de motivació dels sobreseïments recau en la “curta edat de la víctima i la conseqüent impossibilitat d'obtenir un relat” i aquesta és usada precisament per dubtar de la credibilitat de la víctima¹⁹.

Altrament, SAVE THE CHILDREN (2012:82) accentua que en la motivació de l'arxiu provisional dels casos valorats no s'exposa la determinació de “l'interès superior del menor” en relació a la “imprescindible ponderació de drets en joc, a la vista de que la presumpta víctima és una persona menor d'edat”.

En conseqüència, queda palès que en la pràctica es demora el procés en un espai temporal incompatible amb la recuperació del menor, així com la falta de fonamentació en causes de sobreseïment -que no en són casos aïllats- on aquesta no sobrepassa un foli d'extensió (SAVE THE CHILDREN, 2012:86) obviant la legislació regulada en casos d'ASI. Assumint doncs, que la conclusió nº3 de l'informe de SAVE THE CHILDREN resulta un exemple pràctic del que succeeix:

¹⁸ SAVE THE CHILDREN, pàgs. 63-64

¹⁹ SAVE THE CHILDREN, p. 86

“Preocupa que s’han identificat casos en que els terminis en la instrucció i altres diligències relacionades amb l’exercici dels drets de les víctimes (assignació d’advocat d’ofici, exàmens pericials, resolució de recursos de reforma) s’han dilatat de forma injustificada, el qual ha pogut afectar a les possibilitats de protecció dels infants”

4.2 Repetides intervencions

En primer lloc, fer menció que tal i com es descriu en el projecte CURE és imprescindible la necessitat d’un enfocament multidisciplinari i efectivament coordinat (THE CRIME VICTIM COMPENSATION AND SUPPORT AUTHORITY, 2010:23) dels diferents agents judicials o no, que intervenen en la detecció de casos d’ASI, amb efectiva cooperació i enfocament integral dels casos. On, precisament, resulta de vital importància la transmissió d’informació entre els diferents aparells implicats, especialment els de serveis socials i aquells que tenen un primer contacte amb el menor que ha pogut ser víctima d’abusos sexuals (CATALÀ, 2012).

Seguint aquesta premissa, en el sí de la presentació de la I Jornada de Bones pràctiques en el tractament i en el procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents, el grup ABUSEX va fer èmfasi en cercar *la mínima intervenció necessària* per no estigmatitzar ni revictimitzar el menor. Va instar, doncs, a evitar dobles actuacions i a la coordinació efectiva entre els agents socials i judicials.

Com a proposta de mesura, el grup ABUSEX, va afirmar que un cop hi hagi denúncia per un cas d’ASI davant dels Cossos i Forces de Seguretat, aquests no siguin els que prenguin declaració, sinó que només es realitzés en un sol cop davant la seu judicial.

La fonamentació sobre la que pot recaure és que l’actuació de tots els professionals de l’àmbit social, sanitari, metges i psicòlegs forenses, que intervinguin en la detecció i tractament judicial dels casos d’ASI sigui totalment coordinada -com s’ha fet referència anteriorment- per un correcte abordatge d’aquestes situacions i que, en molts casos, no sempre es du a terme de manera efectiva.

Per consegüent, s’aconsella que els professionals (ja siguin policies o professionals d’altres àmbits) que hagin de tenir tracte amb el menor quan detectin una situació possible d’abús sexual *“s’ajustin al principi d’intervenció mínima”*, imprescindible per no provocar victimització secundària en les seves actuacions (PEREDA I ABAD, 2013:24).

A causa de que com assegura ECHEBURÚA I SUBIJANA en la seva guia de bona pràctica judicial en casos d’abús sexual a menors, *“la denúncia i la consegüent actuació judicial (en concret, la repetició dels interrogatoris, les exploracions reiterades i la demora del procés) poden suposar un suplici afegit al dels propis abusos i agreujar les seqüeles psicològiques i fins i tot, físiques que els menors pateixen”*²⁰.

En el cas de Catalunya, però, el Protocol marc desenvolupat al 2006 ja estableix com ha de ser la coordinació entre les diferents entitats i quins passos seguir, detalladament, tan en cas de sospita com de certesa d’ASI. No obstant, si s’està cercant una millora del Protocol en aquest àmbit és perquè la seva eficiència pràctica és reduïda.

Seguint els resultats de la investigació en relació a la multiplicitat d’intervencions en el menor dels 100 casos analitzats per l’EATP en el seu projecte -recordant que la franja d’edat més nombrosa és entre 9 i 11 anys-, podem observar que un 93% els menors ja van ser entrevistats prèviament per familiars; un 44% en unitats hospitalàries especialitzades; en un 41% per la policia; en un 28% per jutges i en un 24% per metges forenses assignats al jutjat.

²⁰ ECHEBURÚA I SUBIJANA (2008), p. 735

Destacant que “només una part mínima dels/les menors van ser entrevistats sobre els fets per altres persones o professionals (escola, Servei d'Assessorament Tècnic en l'Àmbit de la Família), professionals privats, altres persones)” (ALARCÓN et al., 2010:76).

A més a més, en l'apartat analitzat sobre el nombre d'entrevistes o exploracions prèvies sobre els fets en el mateix informe de l'EATP es troba que en un 98% dels casos el menor ja ha sigut entrevistat sobre els abusos abans del seu servei. Donant com a més freqüent, unes 2 o 3 entrevistes prèvies²¹. Fet que resulta agreujant en relació a la presa de declaració posterior ja que el seu relat pot haver sigut contaminat o induït a la suggestió i per tant, en un anàlisi de credibilitat es ressaltarien aquests factors.

D'altra banda i en relació amb el primer apartat, en els casos que hi ha hagut sobreseïment provisional del cas, dels estudiats per SAVE THE CHILDREN (2012) s'accentua que s'han tornat a realitzar noves exploracions dels menors per obtenir més proves. Segons explica aquesta entitat a més a més, “en diferents casos documentats els jutjats retreuen a les mares ser les responsables de la revictimització derivada de la continua exposició dels nens a diferents proves”²².

Destaca sobretot la “deficient instrucció realitzada pels jutjats que si s'hagués procedit a investigar diligentment i de manera exhaustiva els fets, des dels primers indicis, molt probablement el nombre d'exàmens realitzats hagués sigut considerablement menor”²³.

En conseqüència, que s'explori al menor un major nombre de vegades no és sinònim d'una millor exploració ni d'un millor relat. La literatura sobre abusos sexuals relata que un dels factors que més incideix en una explicació el més acurada i detallada possible recau en que el menor senti que se'l creu i que no es posa en dubte la seva paraula ja que la seva major por és el no ser cregut (ECHEBURÚA I SUBIJANA, 2008:735).

Tan el factor de la credibilitat del menor com el d'obtenir una declaració en el menor lapse de temps possible -com s'ha esmentat en l'apartat anterior- entre la denúncia i l'exploració facilitaràn un relat molt més detallat i lògic encara que es tracti de menors de curta edat. Per consegüent, les posteriors intervencions sobre el menor no seran probablement millors en qualitat i especificitat de detalls, tot i depenent del cas concret.

Així doncs, contra més vegades se li faci una exploració exhaustiva, més es podrà sentir desprotegit i que no se'l creu, el qual incrementarà les possibles conseqüències traumàtiques derivades de la múltiple intervenció, tal i com la Observació nº12 de les Nacions Unides del 2009, en el paràgraf 24 anomena que “l'infant no ha de ser entrevistat amb més freqüència de la necessària, en particular quan s'investiguin esdeveniments perjudicials. El procés “d'escoltar” a un nen és difícil i pot causar-li efectes traumàtics”.

Moltes de les situacions que es produeixen en el moment de l'entrevista (per exemple que el menor es nega a parlar) poden ser conseqüència del temor a l'agressor per amenaces, de la por a no ser cregut, a ser culpats de la seva pròpia victimització, actituds familiars negatives després de la revelació, etc.²⁴.

²¹ 79% han realitzat entre una i tres entrevistes prèvies i un 19% més de tres entrevistes prèvies.

²² SAVE THE CHILDREN, p. 78

²³ SAVE THE CHILDREN, p. 78

²⁴ Per revisió completa de tots els procediments previs abans de l'entrevista amb el menor: JIMÉNEZ, C., I MARTÍN, C. (2006). Valoración del testimonio en abuso sexual infantil (A.S.I). *Cuadernos de Medicina Forense*, 12(43-44), 83-102 i VILARDELL-MOLAS, J., MOHÍNO-JUSTES, S., IDIAKEZ-ALBERDI, I., & MARTÍ-AGUSTÍ, G. (2006). Abuso sexual de menores. *Medicina Clínica*, 126(6), 223-231

Per tant, és important que perquè no s'hagi de repetir l'exploració del menor, és imprescindible que qui la realitzi sigui un psicòleg experimentat²⁵, amb formació exhaustiva sobre processos psicològics com la percepció, la memòria, el llenguatge, etc, i també en experimentació en algun o varis d'aquests processos (ALONSO-QUECUTY, 1999).

En definitiva, en molts casos el menor és explorat per una multiplicitat d'actors en el curs del procés de detecció i investigació de l'abús sexual, tan en l'hospital, escola, pares, policia, serveis socials o jutjat. Tot i la extensa referència jurídica a que l'intervenció ha de ser la mínima necessària, no es du a terme com s'ha vist en les dades de l'estudi de l'EATP al 2009 –comptant amb un Protocol a Catalunya que estableix la coordinació a seguir- i en els casos analitzats per *Save the Children*.

4.3 Falta d'especialització dels agents de la justícia

Un dels reptes que va ressaltar el grup ABUSEX com a problemàtica a abordar és aconseguir *formació específica a tots qui treballen en els casos d'ASI* (fiscals, jutges, advocats...), sense obviar la necessitat, com abans s'ha anat esmentant, de la formació específica de psicòlegs i serveis socials i sanitaris²⁶.

No obstant, però, la falta de formació dels agents de la justícia no és un obstacle només espanyol, si no que ja el projecte CURE ho subratlla com el problema més comú en els països participants del mateix.

Destaca la importància que té que, durant el procés judicial, el menor sigui informat de tots els passos que es seguiran i amb quina finalitat. Aquesta tasca l'han de fer els professionals judicials, però el greu problema que es manifesta és que *no saben com tractar-los* ni emprar un vocabulari adequat a la seva edat i afectació psicològica, no entenen els processos de victimització pels que un menor víctima d'abús sexual pot patir²⁷. Per consegüent, la falta de formació de jutges i fiscals és un problema a resoldre (THE CRIME VICTIM COMPENSATION AND SUPPORT AUTHORITY, 2010:115). En contraposició al que l'art. 4 a) de l'Estatut de la víctima del delictes que especifica que:

“Totes les comunicacions amb les víctimes, orals i escrites, es realitzaran amb un llenguatge clar, senzill i accessible, de manera que es tingui en compte les seves característiques personals i, especialment, les necessitats de les persones amb discapacitat sensorial, intel·lectual o la seva minoria d'edat”.

Per consegüent, si es vol aconseguir la efectivitat d'aquest dret que s'atorga a la víctima de “d'entendre i ser entesa”, s'haurien de proporcionar els recursos humans i materials per fer-ho i la formació dels agents de justícia, resulta bàsica per la consecució real del dret nombrat. Sense perjudici de que la víctima sigui atesa per l'Oficina de la víctima, tal i com insta l'article en el seu apartat b).

D'altra banda, des d'Amnistia Internacional es destaca que, al contrari del que succeeix amb els delictes de violència de gènere, que existeixen fiscalies especialitzades, no passa el mateix en els delictes sexuals (tan en adults com en menors). Assegura que a través de casos aportats per advocats, s'observa que, al contrari del que es manifesta en la Circular

²⁵ SAVE THE CHILDREN, p.43: “A Espanya s'hauria d'avaluar el grau de preparació dels professionals que intervenen actualment en aquests processos i garantir el seu rigor, sobretot tenint en compte que els jutges i fiscals concedeixen una gran autoritat als informes que produeixen”.

²⁶ PEREDA I ABAD (2013:24) en les conclusions finals asseguren que “la necessitat de formació (àmbit clínic, social, forenses...) és crucial en la obtenció i avaluació del relat del menor, ja que l'ambigüïtat i la no especificitat dels indicadors d'abús sexual eleva al relat en una de les evidències més importants en aquests casos, podent desestimar-se com a prova si no s'ha realitzat de forma adequada”.

²⁷ Veure les dues teories de Finkelhor i Summit a l'introducció

3/2009 de la FGE, *“la implicació de la fiscalia en la persecució de la violència sexual no és homogènia i depèn de la sensibilitat personal de cada fiscal”*²⁸.

A més a més, la Presidenta de la Federació Estatal d'Associacions d'Atenció a Dones Víctimes d'Agressions Sexuals, en una entrevista realitzada a Amnistia Internacional, al 2009 expressa que *“el Fiscal s'implica molt en els casos molt clars, llavors sol·licita pena, recolza...però com no siguin molt clars, no es sol impulsar la pràctica de proves addicionals...Sempre solen demanar menys pena i menys indemnització que la acusació particular”*.

Com s'observa la falta d'implicació del Ministeri Fiscal no pertany només a l'àmbit dels abusos sexuals a menors que, com es destaca a SAVE THE CHILDREN, en la seva conclusió n°3: *“preocupa que, a pesar de la claredat dels instruments internacionals al respecte, la falta de normativa interna permeti que la formació del conjunt de professionals que tramiten aquests casos sigui bàsicament voluntària”*.

Resulta voluntària ja que, com s'ha vist anteriorment en la legislació, la formació que els agents de justícia puguin rebre és, en tot cas, *facultativa*. En cap legislació de caràcter nacional o autonòmic s'insta potestativament a la formació bàsica per atendre de forma adequada als menors que han sofert victimització sexual. Tot i que queda en evidència, que la formació és fonamental per poder entendre els processos i els temps psicològics que un menor passa, alhora que, al contrari, es milloraria la qualitat de la intervenció del menor en el procés judicial (en especial atenció a la presa de declaració).

En relació a la voluntarietat de la formació, SAVE THE CHILDREN és clar en la seva recomanació *“d'avaluar la posada en pràctica de les indicacions de la Circular 3/2009 per part dels fiscals que intervenen en els processos penals per abús sexual infantil”*, justificant aquesta a través dels casos analitzats ja que són els fiscals els agents clau en l'impuls processal i investigació dels fets.

I no només resulta essencial per l'impuls d'investigació dels fets delictius si no que també, en el cas de jutges, al no ser potestatiu el caràcter de realitzar l'exploració judicial per psicòlegs, el jutge pot realitzar la declaració ell mateix. Per la qual cosa, sense coneixements previs de com tractar i com dirigir-se a un menor, no només pot contribuir al perjudici i agreujament de l'afectació psicològica de l'infant si no que, difícilment podria aconseguir un relat vàlid com a prova de càrrec suficient a falta d'evidències objectives.

La constatació pràctica, tot i la manca d'estudis al respecte, podem trobar-la si analitzem les decisions judicials del projecte dut a terme per l'EATP al 2010:

- En el 51% dels casos no es va sol·licitar *cap* mesura de protecció i en un 45% no es sol·licità una valoració psicològica de l'afectació dels menors. Però si observem les xifres analitzades en relació a l'afectació psicològica valorada per un professional de salut mental, es trobà que tot i que un 35% dels subjectes no resultaren psicològicament afectats, les manifestacions d'afectació que presenten la resta, no eren presents abans de l'ocurrència dels fets: un 10% presenta una millora arrel de la denúncia; un 35% ha presentat simptomatologia posttraumàtica i un 32% ansietat, entre altres trastorns i afectació emocional amb menor presència.
- En un 55% la demanda judicial no inclou la valoració de seqüeles del menor, tot i que repetida literatura posa de manifest que les conseqüències a curt i llarg termini

²⁸ SECCIÓN ESPAÑOLA DE AMNISTÍA INTERNACIONAL. (2009). España: una vida sin violencia para mujeres y niñas, p. 28

poden ser devastadores pel menor²⁹. Alhora que perquè es pugui proporcionar un tractament adequat s'han de posar els mitjans per detectar-ho, on el jutge per decisió pròpia o a petició del Ministeri Fiscal, hauria d'impulsar la seva valoració ja que la presència tan de seqüeles com d'afectació psicològica a curt termini influeixen de manera inevitable en la qualitat del relat que el menor pugui oferir en la declaració (essent en la majoria de casos, l'única prova de càrrec, com s'ha esmentat).

- Destacar, també, que només en un 26% es va sol·licitar la valoració de les circumstàncies sociofamiliars de l'entorn, tenint en compte que en un 88% la presumpte víctima coneixia al seu presumpte agressor³⁰

Per últim, altra constatació de mala praxis judicial la trobem en el cas 2 dels valorats per SAVE THE CHILDREN, on després de que existís un examen forense determinant l'alerta de possibles conductes sexuals del pare a la menor, el jutjat acordà una ordre de protecció però "*durant l'any de dilacions processals, el règim de visites ordinari i de pernocta continuà vigent i la menor va haver d'acudir a les visites, a pesar de que el seu rebuig a relacionar-se amb el pare era cada cop més fort*"³¹. Contradient en aquest cas, les mesures de protecció que es poden adoptar d'acord amb l'article 544 bis de la LECrim i l'article 84 de la Llei 14/2010 del 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència.

5. APROXIMACIÓ ALS CENTRES DE SEGURETAT DE L'INFANT (Barnahús i CACs) COM A MESURA D'EVITACIÓ DE VICTIMITZACIÓ SECUNDÀRIA

5.1 Què són i quina és la seva funció? Exemple Barnahús Linköping

En primer lloc, destacar que PEREDA i ABAD, en el seu article "Enfoque multidisciplinar de la exploración del abuso sexual infantil" (2013:24) fan referència als CACs i Barnahús com un avanç en la cerca de la disminució "*del malestar psicològic associat a la avaluació de l'abús sexual, tan en el menor com en la seva família, mitjançant un entorn amigable i no amenaçant, que no exclou el màxim rigor i professionalitat*". Destaca que molts professionals aposten perquè l'avaluació i la denúncia de l'abús sexual es situï en un espai neutral, on els Barnahús i CACs segueixen aquestes pautes.

Els CACs són els *Children's Advocacy Centers* als EEUU i la *Children's House (Barnahús)* a Islàndia, Suècia i Noruega. En aquesta petita aproximació ho centraré en els Barnahús a Suècia a través, sobretot, de la ponència que Carl Göran Svedin³² va oferir en el sí de la I Jornada de Bones pràctiques en el tractament i en el procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents.

L'objectiu principal dels Barnahús és oferir una recepció de l'infant (a Suècia de fins a 18 anys en la majoria de casos) en un ambient favorable per aquest, en un espai físic adaptat a les necessitats dels menors i on els serveis socials i els agents de justícia treballen plegats per obtenir amb claredat les proves necessàries pel procés i alhora disminuir el contacte de l'infant amb l'Administració de Justícia i demés institucions (THE CRIME VICTIM COMPENSATION AND SUPPORT AUTHORITY, 2010:125-126). Així com, ajudar a disminuir el trauma als infants i oferir una major qualitat d'intervenció en crisis ja que es parteix de la base que si, l'ambient és relaxat i l'infant el percep com a favorable, tendirà a explicar i relatar els fets i per tant, s'afavorirà a la lliure narració segons CARL GÖRAN.

²⁹ Consultar les conclusions de la pàgina 12 de l'article d'ECHEBURÚA I GUERRICAECHEVARRÍA (2005)

³⁰ En un 33% era un conegut de l'entorn familiar però sense relació de parentiu ni professional; en un 18% era el pare i altres familiars (inclòs oncles, avis, germans i parella d'un dels progenitors) en un 32%, (ALARCÓN *et al.*, 2010:67)

³¹ SAVE THE CHILDREN, p. 44

³² Psiquiatra, professor a la Universitat de Linköping i expert en abusos sexuals a menors

Seguint a Göran en la Jornada, afirmà que l'espai físic es situa en un model semblant a una casa dividit en quatre espais on, en una sala es du a terme l'exploració física forense (en lloc de que el menor s'hagi de desplaçar a l'hospital, el metge forense es desplaça al centre); en altra es du a terme la investigació policial, és a dir, on es prendrà declaració del menor a través de l'anomenada Càmera Gesell (dues sales, una d'observació i l'altra d'exploració); en una altra tindrà lloc la tasca dels serveis socials de protecció i, en l'última serà on el menor rebrà i serà avaluat psicològicament i el seu estat emocional, però no només ell, si no que també s'ofereix teràpia pels familiars (GÖRAN I LANDBERG, 2012:9).

El que aporta bàsicament les *Barnahús* és que en un mateix espai físic es pot dur a terme l'exploració judicial del menor en una habitació amb ús de joguines, parets de color i dibuixos i sobretot, amb el psicòleg especialitzat (seguint l'entrevista a través d'un circuit de videoconferència a l'altra sala) amb el propòsit de no sotmetre al menor a múltiples intervencions ja que l'equip de salut mental i de serveis socials l'avalua anteriorment i el seu cop en que se l'entrevista ja és assegurant les garanties processals de l'encausat.

En la declaració, segons la ponència de Carl Göran hi són presents el jutge, policia, advocats i altres, i es du a terme com s'ha esmentat anteriorment. Altra innovació és que ofereix avaluacions mèdiques i tractament i orientació (més enllà del procés judicial), es basa en la *cooperació* de les agències que han de treballar amb el menor quan es denuncia un cas d'ASI (LA ALIANZA INTERNACIONAL SAVE THE CHILDREN, 2005:96³³).

Per consegüent, a més a més de dur a terme l'exploració judicial, s'ofereix suport en crisi amb els professionals de salut mental, serveis de suport a les víctimes ofert per treballadors socials i es du a terme un registre dels casos per efectuar el correcte seguiment.

5.2 Avaluació i limitacions

En primer lloc, destacar la comparació que Carl Göran va realitzar en la citada ponència entre les comunitats que comptaven amb CACs i les que no:

- Els familiars resultaren més satisfets si podien ser tractats en el sí dels CACs. Sentien que se'ls escoltava i respectava més.
- Els infants mostraren menys por quan anaven als CACs.
- L'índex de casos que arribaren als tribunals augmentaren en un 200%.

Els reptes que va assenyalar envers el programa pilot de les *Barnahús* a Suècia era que feia falta més especialització entre els professionals que atendien als menors; que no s'hauria de permetre interrogar a l'infant sense una formació específica i millorar la coordinació entre serveis. Tot i així es subratlla que és un projecte innovador i que fa falta més investigació³⁴.

5.3 Aplicació de les *Barnahús* a Espanya?

En primer lloc, només s'assenyala les *Barnahús* com una alternativa de millora per minimitzar l'impacte que té el procés judicial en el menor.

No obstant, no es pot obviar que els problemes fonamentals són la *demora de temps* i la *falta d'especialització dels agents de justícia* i que, amb la construcció d'aquests centres, de les

³³ S'explica el cas de Noruega, però en el cas de Suècia qui està amb el menor durant l'exploració i qui li realitza l'entrevista és un psicòleg i no la policia.

³⁴ Per veure estudis avaluadors sobre l'efectivitat dels *Barnahús*: RASMUSSESON, B. (2010). Children's Advocacy Centers (Barnahus) in Sweden. *Child Indicators Research*, 4(2), 301-321

problemàtiques exposades només faria incís en la *múltiple intervenció* ja que només es requereix una sola exploració i constituint-la seguidament com a prova preconstituïda.

Tot i així, el trauma derivat de passar per múltiples institucions disminuiria al rebre el tractament psicològic i la efectuació de la investigació judicial en el mateix espai físic, un espai físic adaptat a les necessitats i edat del menor on es crea un clima càlid i de confiança.

6. CONCLUSIONS

En primer lloc, destacar que els tres factors que s'han explorat en el present treball no han de ser analitzats individualment sinó en les conseqüències que es poden produir quan conflueixen els tres. Obviant la presència d'altres punts no tractats que poden influenciar en l'augment del maltractament institucional al menor víctima d'ASI.

Tot i així, s'ha de fer esmena que l'Estatut de la víctima aporta millores arrel de la transposició de la Directiva 2012/29/UE, com seria un bon exemple la creació de l'Oficina de la Víctima on el menor i familiars poden acudir i on se'ls guia i explica els seus drets i se'ls realitza l'acompanyament durant el curs del procés. Al mateix temps que es poden avaluar les seves necessitats psicològiques a l'inici del procés i ésser atès segons aquestes. El qual genera un important pas per a l'evitació de la victimització secundària.

En segon lloc, un factor de carència a nivell nacional resulta ser la *falta d'avaluació* dels mètodes dels que es disposen, com seria la prova preconstituïda en la declaració del menor. Respecte a aquesta, falten dades sobre la prevalença de casos en que s'empra, en quin punt del procés des de que es va denunciar els fets s'ha dut a terme i comparar l'impacte en altres víctimes que no s'hagi preconstituït la seva exploració.

Perquè d'aquesta manera, es veuria en quins casos s'ha dut a terme i en quins no i les diferències en la motivació de practicar-la o no, i poder pal·liar les causes del perquè no es du a terme en casos futurs.

Així doncs, acceptant la limitació important com és la falta d'avaluació de la mesura per excel·lència d'evitació de la revictimització del menor que es du a terme a Espanya, encara queda patent que queda molta feina per fer com unir esforços per reduir el temps processal (fixar límits temporals de resolució) i l'especialització dels agents de justícia, ja que queda acreditat que el desconeixement de la fenomenologia dels abusos sexuals pot comportar un greu dany al tractament que se li dona a la víctima i familiars.

En tercer lloc, tot i les limitacions del treball en espai i aprofundiment en altres aspectes, és obvi que, tal i com queda patent, s'hauria de dur a terme un anàlisi exhaustiva del procediment i atenció als infants en casos d'ASI ja que com es descriu en l'article d'ERCOLI (2003:42) molts menors resulten més afectats després del pas per la justícia, essent aquesta lenta i burocràtica (ERCOLI, 2003:44).

En quart lloc, la introducció de les *Barnahús* a Espanya sense avaluar primer què funciona i què no del sistema i mesures de protecció als menors, no tindria sentit. No obstant, envers les avaluacions i bones crítiques que aquest model de centre de l'infant ha rebut a EEUU, Islàndia, Suècia i Noruega no es pot descartar com una alternativa que podria funcionar al nostre país.

Les *Barnahús* no poden suplir la necessitat de reducció de temps del procés penal ni la falta d'especialització dels agents de justícia però sí que introdueix un component menys estressant pel menor i familiars ja que tot es du a terme en aquest centre, on el menor es

familiaritza, és atès pels mateixos psicòlegs i treballadors socials i l'espai físic és adaptat a la seva edat, sense haver de desplaçar-se per diverses exploracions.

En definitiva, s'haurien d'emprar esforços i recursos humans i materials per conèixer l'impacte real de la victimització secundària en menors víctimes d'ASI ja que com molts experts en matèria d'abusos sexuals, posen de manifest l'existència d'aquesta problemàtica. El present projecte només ha sigut una petita mostra del recull dels pocs estudis que existeixen i de la literatura que s'ha escrit d'abusos sexuals a menors, el seu tractament penal i les diverses afirmacions de bones pràctiques en el sí del procediment judicial.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia

- ALARCÓN, L., ARAGONÉS, R. M., BASSA, M., FARRAN, M., GUILLÉN, J. C., JUNCOSA, X. i TORO, L. (2010). *Característiques psicosocials i judicials dels menors implicats en denúncies d'abús sexual: Cent casos valorats a l'equip d'assessorament tècnic penal de Barcelona*. Barcelona.
- ALONSO-QUECUTY, M. L. (1999). Evaluación de la credibilidad de las declaraciones de menores víctimas de delitos contra la libertad sexual. *Papeles Del Psicólogo*, 73, 2-5.
- ARRIETA, V. (2014). Diversos escenarios judiciales y su impacto en la victimización secundaria. *Eguzkilore*, 28, 287-320.
- CATALÀ, V. (2012). *A qui li dic?: La detecció de l'abús sexual infantil i el traspàs d'informació entre professionals*.
- CORTÉS, M. R., CANTÓN, J., i CANTÓN-CORTÉS, D. (2011). Naturaleza de los abusos sexuales a menores y consecuencias en la salud mental de las víctimas. *Gaceta Sanitaria / S.E.S.P.A.S.*, 25(2), 157-65. doi:10.1016/j.gaceta.2010.10.009
- Echeburúa, E., i de Corral, P. (2006). Secuelas emocionales en víctimas de abuso sexual en la infancia. *Cuad Med Forense*, 12(43-44), 75-82.
- Echeburúa, E., & Guerricaechevarría, C. (2005). Concepto, factores de riesgo y efectos psicopatológicos del abuso sexual en la infancia. *Violencia Contra Niños*, 86-122. Retrieved from http://criminalisticaforense.com/images/concepto_y_efec_patol_gicos_del_así.pdf
- Echeburúa, E., & Guerricaechevarría, C. (2011). TRATAMIENTO PSICOLÓGICO DE LAS VÍCTIMAS DE ABUSO SEXUAL INFANTIL INTRAFAMILIAR : UN ENFOQUE INTEGRADOR. *Behavioral Psychology/ Psicología Conductual*, 19(2), 469-486.
- Echeburúa, E., & Subijana, I. J. (2008). Guía de buena práctica psicológica en el tratamiento judicial de los niños abusados sexualmente. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 8(3), 733-749.
- Ercoli, O. A. (2003). Análisis del proceso judicial en casos de abuso sexual infantil. Perspectiva de las psicólogas de la Clínica Médico Forense de Madrid. *Psicopatología Clínica Legal Y Forense*, 3, 29-48. Retrieved from <http://masterforense.com/pdf/2003/2003art3.pdf>
- Finkelhor, D., & Hotaling, G. T. (1984). Sexual abuse in the national incidence study of child abuse and neglect: An appraisal. *Child Abuse & Neglect*, 8(1), 23-32. doi:10.1016/0145-2134(84)90046-2
- González, J. L., Muñoz, J. M., Sotoca, A., & Manzanero, A. L. (2013). Propuesta de protocolo para la conducción de la prueba preconstituida en víctimas especialmente vulnerables. *Papeles Del Psicólogo*, 34(3), 227-237.
- Göran, C., & Landberg, A. (2012). A quality review of Swedish Barnahus - 2012. Strengths and weaknesses. Linköping.
- Göran, C. (2014). Ponència "evitant la victimització secundària". I Jornada de Bones Pràctiques en el tractament i procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents. Barcelona, 2 de desembre de 2014.

- Guerra, C., Viveros, M., Calvo, B., Canessa, P., & Mascayano, F. (2011). Niveles de ansiedad en niños victimizados sexualmente que deben declarar en juicios orales: aportes de un programa de preparación. *Revista de Psicología de La Universidad de Chile*, 20, 7-24.
- Gutiérrez, C., Botero, D. P., Coronel, E., & Pérez, A. (2009). Revisión teórica del concepto de victimización secundaria. *Liberabit*, 15(1), 49-58.
- Jiménez Cortés, C., & Martín Alonso, C. (2006). Valoración del testimonio en abuso sexual infantil (A.S.I). *Cuadernos de Medicina Forense*, 12(43-44), 83-102.
- La Alianza Internacional Save the Children. (2005). *Estudio de la ONU sobre la violencia contra la niñez. 10 puntos de aprendizaje esenciales: Escuchar y pronunciarse contra el abuso sexual a niñas y niños*. (Turid Heiberg, Ed.). Save the Children Noruega.
- Lameiras, M., Carrera, M. V., & Failde, J. M. (2008). ABUSOS SEXUALES A MENORES: estado de la cuestión a nivel nacional e internacional. *Revista D'estudis de La Violència*, 6, 1-23.
- Larios, M.J. (2014). Ponència de presentació. I Jornada de Bones Pràctiques en el tractament i procés penal dels abusos sexuals a infants i adolescents. Barcelona, 2 de desembre de 2014.
- López, F. (1996). ¿Qué debe entenderse por abuso sexual a menores? In *Abusos sexuales a menores: lo que recuerdan de mayores* (2nd ed., pp. 14-16). Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- López, F., Carpintero, E., Hernández, A., Martín, M. J., & Fuertes, A. (1995). PREVALENCIA Y CONSECUENCIAS DEL ABUSO SEXUAL AL MENOR EN ESPAÑA. *Child Abuse & Neglect*, 19(9), 1039-1050.
- Oromí, S. (2013). Víctimas de delitos en la Unión Europea. Análisis de la Directiva 2012/29/UE. *Revista General de Derecho Procesal*, 30, 1-31.
- Pagonbarraga, M. (2013). La prova preconstituïda en els delictes d'abusos sexuals en què els menors d'edat han estat víctimes. Comentari de la Sentència núm . 174 / 2011 , de 7 de novembre de 2011, de la Sala Segona del Tribunal Constitucional. *Butlletí d'Infància*, 63, 1-7.
- Pereda Beltran, N. (2010). Consecuencias psicológicas a largo plazo del abuso sexual infantil. *Papeles Del Psicólogo*, 31(2), 191-201.
- Pereda Beltrán, N., Abad Gil, J., & Guilera Ferré, G. (2012). *Victimología del desarrollo: incidencia y repercusiones de la victimización y la polivictimización en jóvenes catalanes*.
- Pereda, N., & Abad, J. (2013). Enfoque multidisciplinar de la exploración del abuso sexual infantil. *Revista Española de Medicina Legal*, 39(1), 19-25. doi:10.1016/j.reml.2012.10.002
- Pereda, N., & Forns, M. (2007). Prevalencia y características del abuso sexual infantil en estudiantes universitarios españoles. *Child Abuse & Neglect*, 31(4), 417-26. doi:10.1016/j.chiabu.2006.08.010
- Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: a meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(4), 328-38. doi:10.1016/j.cpr.2009.02.007

- Rasmusson, B. (2010). Children's Advocacy Centers (Barnahus) in Sweden. *Child Indicators Research*, 4(2), 301-321. doi:10.1007/s12187-010-9094-y
- Romero, A., Aragonés De la Cruz, R. M., Porté, F., Alarcón, L., & Bassa, M. (2008). Comunicación sobre el Programa de Apoyo a la Exploración Judicial de Testigos Vulnerables en Cataluña. *Anuario de Psicología Jurídica*, 18, 11 -20.
- Save the Children. (2012). La justicia española frente al abuso sexual infantil en el entorno familiar: Un análisis de caos a la luz de los estándares internacionales de derechos humanos. Madrid.
- Sección española de Amnistía Internacional. (2009). España: una vida sin violencia para mujeres y niñas, 3-61.
- Serrano Masip, M. (2013). Una justicia europea adaptada al menor: exploración de menores víctimas o testigos en la fase preliminar del proceso penal. *InDret*, 2, 1-50.
- Serratusell, L., & Núñez, N. (2009). Menors víctimes i/o testimonis en el sistema judicial: l'atenció dels equips d'assessorament tècnic penal i les oficines d'atenció a la víctima del delicte. *Butlletí d'Infància*, 28, 1-8.
- Sotoca, A., Muñoz, M., González, J. L., & Manzanero, A. (2013). La prueba preconstituida en casos de abuso sexual infantil: aportaciones desde la psicología jurídica. *La Ley Penal*, 102, 112 - 121.
- Summit, R. C. (1983). The child sexual abuse accommodation syndrome. *Child Abuse & Neglect*, 7, 177-193.
- The Crime Victim Compensation and Support Authority. (2010). *Child victims in the Union - Rights and Empowerment CURE. A report of the CURE project 2009 - 2010*. Suecia.
- Vilardell-Molas, J., Mohíno-Justes, S., Idiákez-Alberdi, I., & Martí-Agustí, G. (2006). Abuso sexual de menores. *Medicina Clínica*, 126(6), 223-231. doi:10.1157/13084880
- Villacampa Estiarte, C. (2005). VÍCTIMA MENOR DE EDAD Y PROCESO PENAL: TESTIFICAL DE MENORES-VÍCTIMAS. *Revista de Derecho Penal Y Criminología*, 16(2), 265-299.

Legislació

- Asamblea General de las Naciones Unidas. (1989). *La Convención sobre los Derechos de l'Infant*.
- Ratificació del Conveni del Consell d'Europa per la protecció de l'explotació i l'abús sexual, fet a Lanzarote el 25 d'octubre de 2007 (BOE n°274, del 12 de novembre de 2010, p. 94858 a 94879)
- Fiscalía General de l'Estat. Circular 3/2009 sobre protecció dels menors víctimes i testimonis, del 10 de novembre de 2009, Madrid, p. 1-81.
- Llei Orgànica 1/1996, del 15 de gener, de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi Civil i de la Llei d'Enjudiciament Civil (BOE n°15, del 17 de gener de 1996, p. 1225 a 1238)

Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delict (BOE nº101, del 28 d'abril de 2015, p. 36569 a 36598)

Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència (DOGC nº5641, del 2 de juny de 2010, p. 17 a 165)

Nacions Unides. (2009). Convenció sobre els Drets de l'Infant: Observació general nº12, el dret de l'infant a ser escoltat, 12, 5-33.

Nacions Unides. (2010). Convenció sobre els Drets de l'Infant: Examen dels informes presentats pels Estats parts en virtut de l'article 44 de la Convenció, España, 46329, 3-15.

Nacions Unides. (2011). Convenció sobre els Drets de l'Infant: Observació general Nº13 Dret de l'infant a no ser objecte de cap forma de violència.

Departament de Benestar Social i Família. (2013). *Pacte per a la infància a Catalunya*, del 19 de juliol de 2013. Generalitat de Catalunya (p.5 a 99)

Reial Decret de 14 de setembre, pel qual s'aprova la Llei d'Enjudiciament Criminal (BOE nº260 de 1882)

Síndic de Greuges. (2006). *Protocol marc d'actuacions en casos d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors*, del 13 de setembre de 2006. Barcelona